

МЭДЭГДЭХҮҮН ХЭМЭЭХ ОЙЛГОЛТЫН ТУХАЙ

Т.Булган (Ph.D)

НШУС.МУИС

Шаашин судлалын тэнхим

НШУС.МУИС

“All phenomena investigated by right knowledge. That is why there exists”Dharmakirti

Түлхүүр үгс: Мэдэгдэхүүн (*object of knowledge*), буй юмс (*existence*), үлэгдэхүүн (*knowable things*), хоёр үнэн (*the two truths*, би үгүй чанар (*selflessness or emptiness*), шүтэн барилдахуй (*independent phenomena*),

Буддын гүн ухааны үндсэн(суурь) судлагдахууны нэг бол “мэдэгдэхүүн” хэмээх ойлголтыг судлах хийгээд улмаар түүний хүрээнд багтах аспектиудыг анхааран авч үзэх явдал билээ. Энэ судлагдахуун нь танин мэдэхүйн болоод сэтгэхүйн, улмаар ухаарч онохуйн зэрэг буддын гүн ухааны онол практиктгйн өргөн хүрээтэй, гүн нарийн асуудлуудыг багтаасан ойлголт болохыг буддын гүн ухааны эх сурвалжууд болон эрдэмтэн судлаачдын бүтээлүүдэд тодотгон нотлож иржээ.¹

Үүнийнэгжишээн буддынгүн ухааны тогтсон тааллын дөрвөн аймгийнхан (Өвөрмөц өгүүлэгч, Vaibhashika, Судартан, Sautrantika, Сэтгэл төдийтэн, Yogachara, Төв Үзэлтэн, Madhyamaka) өөрсдийн үзэл онолоо тайлбарлахдаа энэ ойлголтыг онолын “суурь судлагдахуун” болгож авч үзсэн байна.

Энэ удаа эл гүн ойлголтын талаарх буддын ерөнхий үзэл баримтлалыг зарим сурвалж дээр түшиглэн өнцөг төдий тоймлон өгүүлэхийг хичээсү.

Мэдэгдэхүүн гэж юу вэ?²

Энэ талаар (**definition of phenomena**) “Ухааны орон болох тэр нь мэдэгдэхүүний бэлгэ чанар болой.” гэж тодорхойлжээ. Эндээс харвал “Ухааны орон болж байгаа тэр зүйл” буюу сэтгэл, оюун ухаанаар баригдаж, мэдрэгдэж буй тэр зүйл, тэр ном юмсыг мэдэгдэхүүн (*jneya, shes bya, object of knowledge, phenomena*) болно гэж үзжээ.

Мэдэгдэхүүн нь дараах судлагдахуунуудтай ижил утгатай (*synonum*) аж. Тухайлбал: Буй юмс (*sata, yod ba, existence*), Үлэгдэхүүн (*knowable things*), Орон (Вишай, *object of cognition*), Сууриас бүтсэн (*existence of base*), Зоригдол орон (*dmigs ba, object*), Ном (*dharma, chois, phenomena*), (*independent phenomema*) зэрэг үйлголтууд багтана. Тэдгээр нэгэн утгат судлагдахууны тусын тодорхойлолуудыг :

Мэдэгдэхүүн: “Ухааны орон болох тэр нь мэдэгдэхүүний бэлгэ чанар болой.”

Буй: “Шалгадаг ухааны зоригдол орон тэр нь буй-н бэлгэ чанар болой”.

Үлэгдэхүүн: “Шалгадаг ухааны оногдохуун тэр үлэгдэхүүний бэлгэ чанар болой.

Зоригдол: “Шалгадаг ухаанаар туйлшралыг таслахын суурь тэр зоригдол болой.

Орон: “Ухаанаар мэдрэгдэх тэр болой”

Сууриас бүтсэн: “Шалгадаг ухаанаар бүтсэн тэр болой.”

Ном: “Өөрийн мөн чанар төгөлдөр тэр нь номын бэлгэ чанар болой.”

¹Central meaning of Dharma and Buddhist Logic by Sherbatskoi F.I, 1932, Buddhist Philosophy by Losang Gonchogs Short commentary to Jamyang Shayba sroot text on tenets, Daniel Cozort and Graig Preston, New York, 2003. The View from Nowhere By Tomas Nagel, Oxford, 1986, etc

²34 тал. “Сонин гайхамшигт номын хурим” Их хүрээний Лувсандаш гавжийн зохиол, Meditation in Emptiness by Jeffrey Hopkins, Gomang collected topics by nga-wang dra-shi, 2010 New Delhi TBRC collection

Шүтэн барилдахуй: “Шалтгаанаас харгалзан бүтсэн ном”

Эдгээрийг ижил утгат ойлголтуудыг хамтад ухаарах нь мэдэгдэхүүний талаарх ойлголтыг гүнзгийрүүлэхэд чухал ач холбогдолтой гэж үздэг.

Мэдэгдэхүүнийг ялгал: Эл ойлголтыг дотор нь дараах зүйлүүдээр ялган авч үздэг Үүнд:Мөнх ба Мөнх бус хоёр”,”Бодит ба бодит бус хоёр”, “ Үйлдсэн, эс үйлдсэн хоёр”, “Хурсан, эс хурсан хоёр”, “Өерин бэлгэт, ер бэлгэт хоёр”,”Янагуух ба Үнэмлэхүй үнэн хоёр”,”Гурван бэлгэ чанар”,”Гурван үлэгдэхүүн”,” Нисваанист зүгийн ном, Арилсан бодийн зүгийн ном”гэх зэргээр буддын тогтсон тааллын аймгууд ялгаж үздэг байна. Эдгээр ялгал нь мэдэгдэхүүнтэй нэгэн утгат бусад ойлголтуудад давхар хамаарна. Эдгээрээс жишээ болгож Мөнх ба мөнх бус хэмээх хоёр мэдэгдэхүүний талаар авч үзье.

А. “Мөнх” мэдэгдэхүүн” (nitya, rtag pa,permanent phenomena)

Мөнх гэж юу вэ ?Түүнийг “Ном хийгээд агшин үл болох хоёрын зохилдох суурь тэр нь “мөнх”-ийн бэлгэ чанар болой.”хэмээн тодорхойлсон буй. Энэ нь мөнх гэдэг нь ном буюу өөрийн гэсэн мөн чанар төгөлдөр мэдэгдэхүүн мөн, гэхдээ агшин буюу цаг хугацаа зэргээр хэмжигдэхгүй, хязгаарлагдахгүй тийм нэгэн танин мэдэхүйн нэгдмэл орон болно утгаар энд үзсэн байна.

Түүнтэй нэгэн утгатууд:“Хуран эс үйлдсэн ном”, “үл төрөх ном”, “үл эвдрэх ном”, “бода бус ном”, “ерөнхий бэлгэт ном”, “далд болсон”, “атхагийн үзэх орон” зэргүүд мөнх лүгээ нэгэн утгат гэж үзнэ.

Мөнх мэдэгдэхүүний ялгал: Мөнх юмсыг дотор нь хэзээд буюу үргэлжид мөнх байдаг мэдэгдэхүүн хийгээд заримдаг буюу хааяа мөнх болдог ном гэж хоёр хувааж үздэг.

1. Хэзээд мөнх (non – occasional permanent phenomena)
2. Заримдаг мөнх (occasional permanent phenomena)

Хэзээд мөнх нь: Хүрэлцэхүй зэргийн мэдрэмжээр үл хэмжигдэх,“үгүйсгэн хорихуй”(affirming negative) тэр хэзээд мөнх юмсын бэлгэ чанарт мэдэгдэхүүн болно. Ж-нь: “Хуран эс үйлдсэн огторгуй” г.м.

Заримдаг мөнх нь: Заримдаг орших “мөнх бус”-г “ биш хэмээн хорихуй”(negative) тэр нь түүний бэлэг чанар болой. Ж- нь: Бумбын нэг ба тус тус утга аль нэг(the double reverse of pot) г.м.

Мөн: Авхидхармын ёсноо: Хуран эс үйлдсэн огторгуй, Тус тус шинжлэн хорихуй, Тус тус бусаар хорихуй гэж 3 буй.

Эл мөнх хэмээх мэдэгдэхүүннь шууд хүртэж мэдрэгдэхгүй, ил буй үзэгдэл юмсын цаадталдорших далдмэдэхүүнбөгөөд, мэдрэгдэхдээнанаил байгааүзэгдэлмэдэгдэхүүнээ хорих хаах үүднээс оногдохуун болдог онцлогтой.Энд “Хорихуй”, “Үгүйсгэн хорихуй”-н бэлгэ чанарт гэж байгаа нь мөнх юмсын нэгэн чанарыг өгүүлж байгаа аж. Бид мөнх хэмээхийн жишээ болгож “хурж эс үйлдсэн огторгуй”- хэмээх мэдэгдэхүүнийг авч үзье. Огторгуй хэмээх ойлголт нь эхлээд хурж эс үйлдсэн гэсэн чанараас эхлэх мэт. Хурж эс үйлдсэн гэсэн нь хурж бүтэх, хурж төрөх зэрэг ойлголтын эсрэг тал. Өөрөөр хэлбэл хурж нийлж бүтсэн гэсэн утгыг хорьж хаасан утга. Харин хурж бүтэх хэмээх нь шалтгаан нөхцөлүүд бүрэлдэж нийлж байж түүнтэй шүтэлцэн төрөх мэдэгдэхүүн аж. Энд огторгуй гэсэн үгийг сонирхоё. Монгол хэлнээ эл үг нь “ОГТ+ОР+ҮГҮЙ” гэсэн үгийн бүтэцтэй харагдана. “Огт”гэдэг нь ерөөс, хэзээнээс,эхнээсээ гэсэн санааг агуулах, “ор” гэх нь ором, суурь,мөр гэсэн санааг агуулах, “үгүй” гэх нь байхгүй, болохгүй буюу өмнө өгүүлсэн зүйлээ үгүйсгэж хааж, хориглосон утгатай. Чингэвээс Огторгуйг бид нүдээрээ харж байна уу? Түүнийг харж чадах уу? Тэр огторгуй чинь бидний харах эрхтэн болон харааны мэдрэхүйн мэдэгдхүүн мөн үү ? гэх зэрэг асуулт гарч болно. Огторгуй байна.

“Тэрбээр мэдэгдэхүүн мөн болно. “Ухааны орон мөн болох тул” хэмээн дээр өгүүлсэн мэдэгдэхүүний бэлгэ чанараар түүний мэдэгдэхүүн мөн болох зэрэг бусад ерөнхий гаргалгааг хийж болно. Харин “Огторгуй мөнх мөн” гэтгийг хэрхэн яаж мэдэх вэ? Магадгүй ийм мэдэгдэхүүийг ухаарахын тулд харааны мэдрэхүй зэрэг гадна талын юмсыг мэдэгч мэдрэх сэтгэл оюуны зэрэгцээ дотоод сэтгэхүй, хийсвэр сэтгэлгээ, төсөөлөх, эргэцүүлэх, жишин үлэх, эргэцүүлэн бодох, бясалган бүтээх, учир шалтгааныг нотлол гарагх зэрэг дотоод сэтгэлийн үүднээс “атхаглан мэдрэх” / / хүрээнд мэдрэх шаардлага гарч ирдэг байна. “Мөнх юмс бол атхаг сэтгэлийн үзэгдэхүүн орон хэмээх нь нэгэн утгат болно” хэмээн тодорхойлсон буй. Чингэвэл “Огторгуй бол Мөнх мөн. Атхаг сэтгэлийн үзэгдэхүүн орон мөнний учир,” гэсэн гаргалгааг хийжболно.

Б. “Мөнх бус” мэдэгдэхүүн (anitya, mi rtag pa,impermanent phenomena):

Эл мэдэгдэхүүн нь мөнх хэмээхийн эсрэг тал учраас дээр өгүүлсэн мөнх хэмээх ойлголтыг аергуулж ойлгож болох юм. Мөнх хэмээх нь агшинт бус байсан бол мөнх бус нь агшинт буюу цаг хугацаатай мэдэгдэхүүн байх жишээтэй. Мөнх бус нь төрөх, түридэх, хурах, эвдрэх, бүтэх, үгүй болох, шалтгаан нөхцөл, үр дагавар гаргах зэргээр байнгын цаг хугацаа, орон зай, шилжилт, хөдөлгөөн, хувьсал, өөрчлөлтийн дор явж байдаг сая дурдсан мөн чанаруудыг агуулсан сав шим ертөнцийн үзэгдэл юмсыг багтаасан хүний танин мэдэхүйн их мэдэгдэхүүн орны нэгэн их ай сав аж.

Мөнх бус гэж юу болохыг тодорхойлж: **“Агшинт болох нь мөнх бусын чанар”** гэжээ. Түүнтэй нэг утгат ойлголтууд: “Бодас, “Үйлдэхүй” “Хуран үйлдэхүй”, “Эвдэрэхүй”, “Өөрийн бэлгэ чанар”, “Илт болсон”, “Шалтгаан ба Үр”(Cause and Effect) г.м

Бодас: “Тусыг үйлдэхүй нь бодит юмсын бэлгэ чанар.”

Үйлдэхүй: “Төрөхүй нь үйлдэхийн бэлгэ чанар.”

“Хуран үйлдэхүй: “Өөрийн үндэс шалтгаанаас төрөх тэр хуран үйлдэхүйн бэлгэ чанар” мөн “Эвдэрэхүй нь хуран үйлдэхүйн бэлгэ чанар”. г. м.

“Өөрийн бэлгэ чанар”: “Атхагаас нэрийдсэн төдий бус өөрийн нийт бусын оршихуй ёсны талаас бүтсэн тэр болой.”

“Үнэмлэхүй үнэн”: “Атхагаар нэрийдсэн төдий бус өөрийн талаас бүтсэн ном тэр нь үнэмлэхүй үнэний бэлгэ чанар болой.”

“Илт болсон”: “Илт шалгадаг ухаанаар бодитой оногдохуун тэр нь илт болсны бэлгэ чанар” болой.

“Бусдын эрхэт”: “Өөрийн үндэс шалтгаан болсон бусдын эрхээр төрөх тэр нь Бусдын эрхэтийн бэлгэ чанар болой.” Ялгаваас:” Эс арилсан бусдын эрхэт” болон “Арилсан бусдын эрхэт” гэж хоёр буй. Ж-нь: Эхнийх нь: Эс арилсан сав шим г.м. Удаах нь: Хутагтын даган олох бэлгэ билиг г.м.

Мөн: Төрөхүй, Эвдрэхүй, Үйлдэхүй, Шалтгаан үндэс, “Үндэс ба Үр”, Урд гарсан/ үндэс, шалтгаан/, Хойно гарсан/ үр дагавар/. “Нэг эдэт ба тус тусын эдэт” “Бүдүүн мөнх бус” ба “Нарийн мөнх бус хоёр”, Цагийн эцсийн агшин, Түүний агшин, Үйлийн эцсийн төгсөх агшингэх зэргээр ялгаж үзнэ.

“Нарийн мөнх бус”: “Эгэл төрөлхтөн онож чадахгүй мөнх бус тэр нь нарийн мөнх бус түүний бэлгэ чанар.” Ж-нь: “Хуран үйлдсэн бүхэн мөнх бус”, “Цувирсан бүхэн зовлон”, “Хутагтын үндэс дэх мөр” г.м.

“Бүдүүн мөнх бус”: Эгэл төрөлхтөн онож чадах мөнх бус тэр нь бүдүүн мөнх бус түүний бэлгэ чанар.” Ж-нь: Дүрс, дуу, үнэр, амт, хүрэлцэхүүн г.м.

“Шалтгаан ба Үр”(Cause and Effect): “Эгүүсгэн үйлдэгч тэр шалтгааны бэлгэ

чанар” “Эгүүсгэгдэхүүн тэр нь үрийн бэлгэ чанар болой”

“Мөнх бус” буюу “бодас”ын ялгал:

1. Эд өлөг (rupa, dzugs, form)³

2. Сэтгэл(jnana, shes pa, consciosness,mind)

3. Төгөлдөр бус хуран үйлдэхүй (non - associated factors, viprayukta-samskhara, ldan min du byed)

1.Эд өлөг (rupa, dzugs, form)

“Тоосноос бүтсэн түүнийг эд өлөг” гэж тодорхойлжээ. Түүнтэй “дүрс”, “дүрс болох зүйлс” нэгэн утгат. Энэ мэдэгдэхүүний хүрээнд гадаад ба дотоод эд өлөг гэсэн дүрсийг авч үзнэ. Эд бүгд “тоосноос бүтсэн” болно. Мөн “Мадхьямакаватара”-гаас: “Дүрс нь дүрст болохын бэлгэ чанарт” хэмээсэн буй.

Эд өлөг: “Тоосноос бүтсэн тэр болой”

“Дүрс”: “Дүрст болох тэр нь дүрсийн бэлгэ чанар болой.”

“Дүрс болох”: “Язгуур мах бодь болон махбодиос гарсан бодасууд дотроо янагш чинагш хүрэлцэн дүрсжих хэлбэржих зэргээр тэмцэлдэж ирснээр дүрс болох” хэмээжээ.

“Дүрст цогцос”: “Олон зүйлс овоорч нийлж дүрс болохыг дүрст цогцосын бэлгэ чанар болой.” Ж-нь: Нарийн тоос(main particles) болон хумх (pot) г. м. “Нарийн тоос байна. Тоосноос бүтэх мөн буюу. Тоосны эд мөн учраас.” Мөн **Дүрст төрөн түгэхүй** (form source of perception), **Дүрсний язгуур** (dhatu, form sensory constituents) зэргүүд нэг утгат болой.

Ялгал: а. Гадаад дүрс (external form) b. Дотоод дүрс (internal form)

2.Сэтгэл (jnana, shes pa, consciosnessmind)⁴

Сэтгэлийн талаартодорхойлохдоо: “Мэдэх нь ухааны бэлгэ чанар”, “Тодорхой нь мэдэхийн бэлгэ чанар”. Сэтгэл, ухаан, мэдрэхүй, тодорхой зэргүүд нэг утгат. “Өөрийн вишай орноо үзэх мэдрэх нь ухаан болно”. “Өөрийн вишай орноо тодруулах дүрст бус тэр нь сэтгэл болно” гэх зэргээр тогосон тааллын ёснууд өөрсдийн ёсноо авч үзсэн буй. Сэтгэлийг ялгаж дараах хэдэн зүйлээр явч үзсэн буй. Үүнд:

1* Шалгадаг ба шалгадаг бус ухаан (valid and non-valid cognition)

2* Онох ба эс онох ухаан (consciousness and unconsciousness mind)

3* Атхаг ба атхаглагч бус сэтгэл (conceptual awerence and misconceptual one)

4* Ухааны долоон зүйл (the seven braches of mind)

5* Илт ба даган мэдэх (direct perception and inference perception)

6* Эрхэн /гол/ сэтгэл ба сэтгэлээс гарсан /нөхөр/ сэтгэл (mind and mental factors) гэх зэргээр ялгана.

3.Төгөлдөр бус хуран үйлдэхүй(Compositional factors)⁵

Тодорхойлолт: “Эд өлөг болон сэтгэлийн аль аль нь бус ч хуран үйлдэхүй тэр төгөлдөр бус хуран үйлдэхүйн бэлгэ чанар” болно. Жишээ нь: Хумхын төрөх, эвдрэх, орших хуучрах зэргүүд, бодьгал, цаг хугацаа, жил, сар, зүг зэргүүд. Утгачилваас: Дүрс ч болохгүй, сэтгэл ч болохгүй гэсэн ч шалтгаан нөхцлөөс төрөх хуран үйлдэхүй тэр болой. “Бумба төрөхүй”- г авья. Тэр ухааны нигуурт урьд байгаагүй шинээр төрсөн хувь мөн бөгөөд тэр нь хумхын дээр байх ч хумх гэж үзэгдэхгүй гэдэг үзсэн дагуу бүтэх мөн.

³24-28 тал, Т.Булган “Буддын философийн дэвтэр”, УБ 2010

⁴29- 41 таль мөн тэнд

⁵Мөн тэнд

Тиймээс бумбын төрөхүй нь бумба биш, дүрс ч биш. Гэхдээ атхагийн нигуурт ургах төдий ч биш. Бумыбын дээр бүтсэн учир буй байгаа зүйл мөн. Өөрий нь эгүүсгэгч үндэснээс гарсан болохоор хурж үйлдсэн бодас болно.

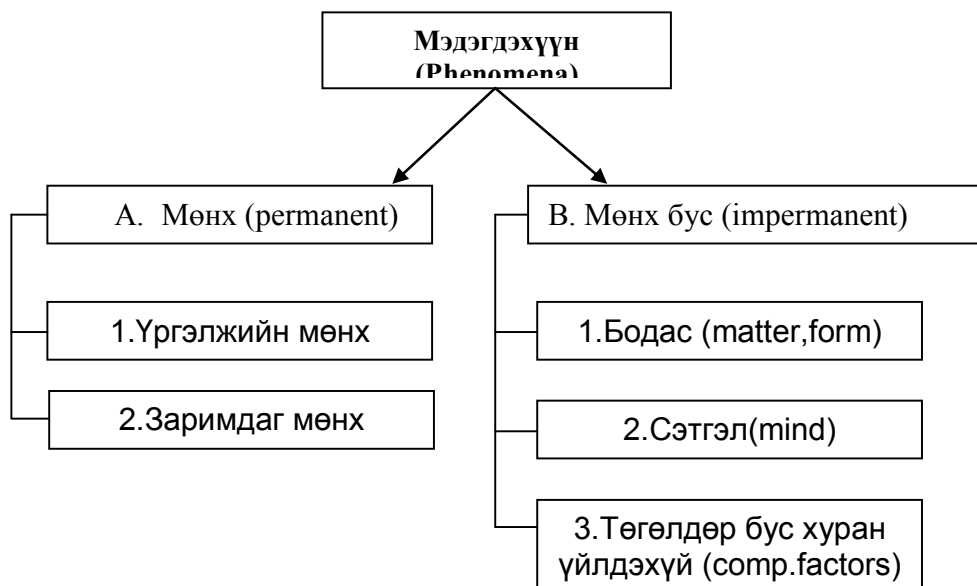
Ялгаваас: **1*Бодьгал болох төгөлдөр бус хуран үйлдэхүй, 2* Бодьгал бус төгөлдөр бус хуран үйлдэхүй.**

1*Бодьгал болох төгөлдөр бус хуран үйлдэхүй: Тодорхойлолт: “Дөрөв юм уу таван цогцос цугласан тэр хувийг бодьгал” гэнэ. Мөн “Дүрс, сэтгэл, төгөлдөр бус хуран үйлдэхүй гурвуулаа цугласан түүнийг бодьгал” гэнэ. Ялгаваас: а. Эгэл бодьгал. Ж-нь: Гурван ертөнцийн эгэл төрөлхтнүүд г.м. Зургаан зүйлийн эгэл амьтан г.м. Хутагт бодьгал: Ж.-нь: Их бага хөлгөний хутагтууд, бодьсадвын хутагт бурханы хутагт г.м

2* Бодьгал бус төгөлдөр бус хуран үйлдэхүй:

1. Цаг хугацаа (time, kala, dus)
2. Орон зай (area, desha, yul)
3. Үг яриа(speech)
4. Тоо хэмжээ (number, samkhya, grangs)
5. Олохуй (acquisition, prapti, ‘thob pa)
6. Хорихуй тэгш орох (absorption of cessation, nirodasamapatti, ‘gog pa’i shyoms jug/
7. Хуран мэдэл үгүйт (one having no discrimination, asamjnika, ‘du shes med pa pa)
8. Амьдрах арга (life faculty, jevitendriya, srog gi dbang po)
9. Адилтгахуй (similarity of type, nikyasabha gata, rigs thun ba) г.м

Дээр өгүүлсэн зүйлсийг бүдүүвчлэн харуулахыг оролдвол:

Бүдүүвч зураг.1

Мэдэгдэхүүн: Хоёр үнэн⁶

Мэдэгдэхүүн хэмээх ойлголтын гүнзгийрүүлэн авч үзэх хүрээнд түүний ай савд багтах “хоёр үнэн”-ий талаарх зарим онолын баримтлалыг авч үзсү. Мэдэгдэхүүнийг авч үзэх бас нэгэн ялгал бол хоёр үнэн болгож ялгаж үзэх бөгөөд хоёр үнэн гэдэг нь “янагуух үнэн” ба “үнэмлэхүй үнэн” хоёр аж. Нэг талаас үзвэл Мэдэгдэхүүн нь өөрөө хоёр үнэнийг тайлбарлах, ухааруулах суурь болдог. Нөгөө талаас үзвэл Хоёр үнэний хэмээх ойлголт нь мэдэгдэхүүнийг тодорхойлогч гол субъект болдог байна. Энэ талаар Монголын гүн ухаантан Агваанбалдан⁷ бээр “Мэдэгдэхүүн нь хоёр үнэний суурь” хэмээгээд “Түүнээ янагуух хийгээд үнэмлэхүй үнэн хэмээн хоёрт ялгах нь ялгалын мөн чанар болой.” хэмээжээ. Мөн цааш нь мэдэгдэхүүний ялгал болсон эл хоёр үнэн нь ямар мөн чанартай, хоорондоо ямар шүтэлцээтэй болох тухайд “Нэг мөн чанартай, тус тус няцлагатай / нэртэй/ бөгөөд хуран үйлдсэн ба мөнх бус хоёртой адил буюу” гэж тодорхойлжээ.

Эл утгыг өчүүхэн тодотгохыг оролдвоос, жишээ нь “Монгол гэр” байна. Мэдэгдэхүүн мөн болно. Ухаанд баригдах, монгол хүний ухааны баригдахуун орон мөн учираас”. Мөн нөгөө талаас үзэхүл: “Монгол гэр чинь мэдэгдэхүүний хувьд нэг мөн чанарт оршиж болно. Түүнийг мөнх бус мэдэгдэхүүний хувьд хуран үйлдсэн, төрсөн, мөнх бус гэх мэт олон янзаар нэрлэж болно. Бас хүн хүн өөрсдийн сэтгэл оюунд мэдрэгдэж танигдаж байгаа талаас нь элдэв тодорхойлолт гаргах, нэр өгөх, нэрлэх, бүр атхаглаж бодох, томьёолох, бүр онож мэдэж болно. Ийнхүү монгол гэр нь ямар ухаанд хэрхэн яаж баригдаж, оногдож байна гэдгээс шалтгаалж, агуулгын хувьд мэдэгдэхүүн хэмээх нэг мөн чанарт багтаж болох нь. Гэвч түүнийг баригч, мэдэгч ухааны хувьд тэрээр ялгагдаж, мэдэхүүний ялгал болсон хоёр үнэний аль нэгт багтах аж.

Хоёр үнэн” гэж юу вэ? “Билгийн зүрхэн судар”⁸т ийн зарлиг болруун: “Дүрс хоосон болой. Хоосон нь дүрс болой. Дүрсээс ангид хоосон үгүй, Хоосноос ангид дүрс үгүй болой” хэмээжихүй.

Бас бус сурвалжид “Гадаад дотоодын хамаг бодас бүхний мөн чанарыг хоёр янзаар барихыг чухалчлан үзүүлсэн буюу.” хэмээсэн буй. Энэ нь ертөнцийн хамаг юмс үзэгдэл нь хоёр ухааны баригдахуун буюу мэдэгдэхүүн орон болдог Танин баригч хоёр ухаан байгаа учираас танигдахуун буюу мэдэгдэхүүний хоёр орон оршиж болохыг заажээ. Хоёр ухаан буйгаас эхнийх нь “Нэр томьёог мэдэх ухаан” буюу хуурмаг мэдэгдэхүүнийг баригч ухаан, удаах нь “ дээд утгыг мэдэгч ухаан” буюу үнэмлэхүй үнэнийг оносон ухаан болно. Эндээс үзэхүл хоёр үнэн хэмээх мэдэгдэхүүн нь нэг талаас тэдгээрийг баригч хоёр ухаанд харгалзах, нөгөө талаас харвал хоёр ухаан нь хоёр үнэнд бас харгалзаж байж мэдэгдүүн байх мөн чанараа хадгална гэсэн харилцан хамаарал, шүтэлцээтэй мэдэгдэхүүн болох нь

Дээр өгүүлсэн буддын гүн ухааны аймгууд нь хоёр үнэний талаар тусын тусын үзэл баримтлалтай басхүү тэдгээрийг нотлох арга ухааныг боловсруулж баримталж ирсэн уламжлалтай гэдэг нь мэргэд дээдсийн бүтээлд тодорхой тусгагджээ. Гэхдээ энэ нь гал ус шиг харшлах зүйл биш, бас зогсонги, догматик зүйл биш харин үнэнийг ухаарах их бага хөлгөний арга зүйн ялгаа, улмаар мэдэгдэхүүн орны бүдүүн нарийны ялгах үзэл баримтлал, ухаан зэргээс шалтгаана гэж үздэг ажгуу. Энд голлон их хөлгөний гүн ухааны ёсыг баримталж хоёр үнэний тодорхойлолтыг дурдвас

- 1. Янагуух үнэн:** “Хуурмаг мэдэгдэхүүнийг үзэх буюу нэрийг мэдэх ухаанд баригдсан тэр нь янагуух үнэн үнэн болно...” Жишээ нь: “Бодас” “Тоос”, “Монгол гэр”, “Хумх”, “Сэтгэл”, Бодгаль, Мөнх, Хуран үйлдсэн, Цаг хугацаа г.м

⁶ Word Commentary on Root text of tenet by Nga-wang-peldan, Transl. by Jeffrey Hopkins,

⁷ 57-58 талд, Агваанбалдан: “Төв үзэлд орохуй шаштрын үгийн тайлбар сайн номыг дагахуй”

⁸ 47-48 тал, “Билгийн зүрхэн” Г.Лувсанцэрэн, “Буддын онолын шаштрууд” УБ 1998

2. **Үнэмлэхүй үнэн:** Үнэмлэхүй утгыг үзэх буюу онох ухаанаар олдсон тэрхүү утга нь “тэр чанар” үнэмлэхүй үнэн мөн” Жишээ нь “Тоос үнэхээр эс бүтсэн”, “Монгол гэрийн бэлгэ чанараар хоосон”, “Сэтгэл өөрийн мөнчанаараар эс бүтсэн”, ”Бодас өвөрчлөнгөөр үгүй”/бодасын хоосон чанар/, “Бодгалийн би үгүй чанар” /бодгалийн хоосон чанар/, ”Номын би үгүй чанар”, “Хорихуй үнэн”, ”Нирваан” г.м

Хоёр үнэний талаар үзлийг тодотгож Энэтхэгийн гүн ухаантан Шантидэва бээр: “Үнэмлэхүй нь ухааны орон бус, Ухаан нь янагуух мөн хэмээн үзэх” хэмээснийг “Үнэмлэхүй үнэн гэдэг бол “хоёрт үзэх илт ухааны эдлэх орон/мэдэгдэхүүн/ болохгүй, харин янагуух үнэн бол хоёрт үзэх илт ухааны ухааны орон болно. Энэ нь янагуух үнэний мөн чанар мөн.” хэмээн тайлжээ. Энд хоёр үнэнийг мөн чанарыг “хоёрт үзэх ухааны мэдэгдэхүүн болох, эс болохын” үүднээс ялгаж үзжээ.

Чингэвэл **“хоёрт үзэх ухаан”**(dual cognition) гэсэн асуулт тавигдана. Мэдэгдэхүүн болон мэдэгч ухаан хоёрыг тус тус ангид салангид гэж үзэх ухаан, үзэл, онол зэргүүд энэ хүрээнд багтана. Гадаад ертөнц болон дотоод сэтгэл хоёр тус тусдаа, бие биеэс ангид орших г.м үзэх. Жишээ нь Холын уул, ойрын уул үзэгдэх мэт. Ийм ухаанд баригдах мэдэгдэхүүнийг **“янагуух үнэн”** гэж үзнэ. Гэтэл тийм бус буюу “хоёрт үзэхгүй ухааны(non-dual cognition) мэдэгдэхүүн” нь **“үнэмлэхүй үнэн”** гэж үзнэ. Үнэмлэхүй үнэн бол **“хоёр+үгүй ухааны мэдэгдэхүүн болно”** гэсэн ойлголтод хүргэнэ. Чингэвээс үнэмлэхүй буюу хоосон чанар нь эгэл ертөнцийн хоёрт үзэх ухаан төдийгээр бус, эгэлгүй чинадыг шинжих ер бусын ухааны нигуурт “оногч-оногдохуун”, “үлэгч-үлэгдэхүүн”, “вишай-вишайт”, “төрөх-түридэх”, “ирэх-одох”, “мөнхдөх- тасархайтах”, “нэг ба олон” гэх мэтийн хоёрт шунах буруу атхаг бүхэн амирласан хамаг ном юмст түгээмэл орших “тийн арилсан мэдэгдэхүүн” мөн.

Үнэмлэхүй үнэн буюу хоосон чанарын утга нь явсаар шүтэн барилдахуйн утга агуулга, онолтой нэгдэж нийлнэ гэж Нагаржуна тэргүүтэн хөлгөний сэтгэгчид үзэж иржээ.¹⁰ Аливаа мэдэгдэхүүн юмсын “үнэхээр бүтсэн” эсэхийг хайхад үл олдох бөгөөд мэдэгдэхүүн бий болох бүтэх шалтгаан нөхцөл зэрэгт харгалзан байж бүтдэг, тэд хоорондын харилцан хамаарал шүтэлцээнд, нэр төдийд буюу хоосон чанарт орших ба эцэст бүгдээр шүтэн барилдхуйн мөн чанарт оршдог аж. Тийм учраас хоосон чанар үнэмлэхүй үнэнийг ухаарах нэг гол арга зүй болгож шүтэн барилдхуйн онолыг зэрэгцүүлэн тавьсан нь буддын төв үзлийн гүн ухааны методлогийн нэг өвөрмөц онулог болно гэж эрдэмтэн судлаачид үзэж иржээ.¹¹

Дүгнэлт: Мэдэгдэхүүн хэмээх энэ ойлголт нь буддын танин мэдэхүйн болон гүн ухааны гол судлагдахуун болох нь тодорхой байна. Цаашид буддын шашин философийн аймгууд буюу тогтсон тааллын ёс болон бусад философи үзэл онолуудтай харьцуулан судлах шаардага судалганы түвшинд зүй ёсоор тавигдах нь дамжиггүй. Их хөлгөний тогтсон тааллын ёсноо хоёр үнэнийг машинд дэлгэрэнгүй нарийвчлан авч үзэх бөгөөд учир нь хоёр үнэний тухай үзэл баримтлал нь тухайлбал үнэмлэхүй үнэн буюу хоосон чанар хэмээх мэдэгдэхүүн нь уг ёсны зүрхэн болсон төв үзлийн гүн ухааны суурь мэдэгдэхүүн болж хэдий тус томёолгодох боловч явсаар нэг мөн чанарт болж нэгддэг ажээ.

⁹57-58 тал, Агваанбалдан: “Төв үзэлд орохуй шастрын үгийн тайлбар сайн номыг дагахуй”

Лувсандорж гавж: “Сайн хувьтны орох олом”, Бодьярияавтара шастрын дугуйт тайлбар, УБ 2011

¹⁰ 115-122 тал “Шүтэн барилдахуй ба хоосон чанар”, Зонхавалувсандарга: Их бодь мөрийн зэрэг” Т.Булганы орчуулга, УБ2010

¹¹ 245 тал, Төв үзлийн арга зүй, Г.Лувсанцэрэн: “Төв үзлийн философийн онолын үндэс” УБ 2009

ABSTRACT

To study on aspect of phenomena is one of the base or principal aspects of Buddhist religion and philosophy. In framework of the aspect, phenomena contains wide range of buddhit philosophical topics such as object of knowl edge, permanent phenomena and impermanent phenomena, substantial and isolate phenomema, object and object possesors, exsistent and non existent, negative and positive, dualistic and non dualistic view etc. And matter and mind, mind and body, mental and physical objectivity, conciousnees and other mind, dual aspect theory, two truths, interdependence. Hereby main focus of phenomena are taken at the conception of two truths in Buddhist philosophy s, in particular; in Mahayana tenets. Many sutras, commentaries, resourses and remarkable study works had been done on the aspect including Oriental and Western scholars. Among study works, Agvaanbalдан(1797-1894)Lubsandashi gavji (XIX-XX centery), Dandar agramba(1835-1915), Zava Lama Lubsandayan(-1937) etc. from Mongolia and contemprrory buddhalogist scholars as professors as G.Lubsangtseren, D.Dagvadorje, Ch. Jugder, Th. Sodnomdargia, lha.Terbish of Mongolia and Sherbatskoi I.F , Obermiller from Russia etc, as well as Daniel Perdue, Anne C. Klein, Robert Thurmen, Jeffrey Hopkins, Allen and Vesna Wallace from Virgina University, America, etc).

Central meaning of Dharma and Buddhist Logic by Sherbatskoi F.I,1932,Buddhist Philosophy by Losang Gonchogs Short commentary to Jamyang Shayba sroot text on tenets, Daniel Cozort and Graig Preston,New York,2003. The View from Nowhere By Tomas Nagel, Oxford,1986,etc

НОМ ЗҮЙ

1. Лувсандаш гавж. Сонин гайхамшигт номын хурим,
2. Meditation in Emptiness by Jeffrey Hopkins, Gomang collecred topics by nga-wang dra-shi,New Delhi TBRC collection , 2010
3. Т.Булган, Буддын философийн дэвтэр, УБ 2010
4. Word Commentary on Root text of tenet by Nga-wang-peldan,Transl. by Jeffrey Hopkins,
5. Агваанбалдан, Төв үзэлд орохуй шастрын үгийн тайлбар сайн номыг дагахуй
6. “Буддын онолын шаструуд” эрхэлсэн Г.Лувсанцэрэн, УБ, 1998
7. Агваанбалдан гавж, Төв үзэлд орохуй шастрын үгийн тайлбар сайн номыг дагахуй
8. Лувсандорж гавж, Сайн хувьтны орох олом”, Бодьчарияавтара шастрын дугуйт тайлбар, УБ, 2011
9. ЗонхаваЛувсандагва, Их бодь мөрийн зэрэг, орч Т.Булган, УБ, 2010
10. Г.Лувсанцэрэн, Төв үзлийн философийн онолын үндэс, УБ, 2009